

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111.09(71)-31
<https://doi.org/10.33989/2524-2490.2021.34.250097>

СВІТЛАНА ЛЕНСЬКА
(Полтава) (Poltava)
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
Country: Ukraine
Email: svlenska@ukr.net
ORCID.0000-0002-9061-2777

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ПОЕТИКА РОМАНУ М. ЕТВУД «ПЕНЕЛОПАДА»

У статті детально розглянуті зосновні ознаки поетики роману канадської письменниці Маргарет Етвуд «Пенелопіада» (2005) як зразка постмодерністської прози. Джерелом для письменниці послужили античні міфи та героїчні поеми Гомера «Іліада» й «Одіссея». Увага у статті зосереджена на аспектах інтертекстуальності, алюзіях та творчому діалозі з прототекстами. Проаналізовано образну структуру роману, смислове переакцентування образів Одиссея, Пенелопи та Єлени Троянської. Розглянуто події Троянської війни з точки зору жінки, що безпосередньо не постраждала від воєнних дій, але її життя докорінно змінилося. Виявлені жанрово-композиційні особливості роману. З'ясовано своєрідність наративу в романі: оповідь ведеться від імені Пенелопи, при цьому спостережені прийоми іронії, пародії.

Ключові слова: постмодерністська проза; міф; інтертекстуальність; жанр; наратив; гомерівський епос; Маргарет Етвуд.

Творчість канадської письменниці Маргарет Етвуд (Margaret Atwood) (нар. 1939) посідає одне із чільних місць у сучасному літературному процесі. Дебютувавши як талановита поетеса, вона створила низку оригінальних художніх та публіцистичних текстів, що позначили феміністські вподобання авторки. Письменниця була вдостоена низки нагород: медалі Е. Дж. Пратта за поетичну збірку «Дволика Персефона», премії Артура Кларка за роман-антиутопію «Оповідь служниці», цей твір потрапив у шортлист Букерівської премії (загалом тексти М. Етвуд чотири рази виходили у фінал цієї найпрестижнішої британської літературної відзнаки), також за цю новаторську книгу авторка здобула премію генерал-губернатора Канади. «Оповідь служниці» двічі екранізовано – в 1990 і 2017 роках. Твір зберігає злободенність і нині. Букерівська премія підкорилася Маргарет Етвуд двічі – у 2000 році за роман «Сліпий убивця» й у 2019-му – за «Заповіді». За своє довге та плідне творче життя письменниця здобула премію принцеси Астурійської, Франца Кафки, була відзначена орденом Канади (Етвуд).

М. Етвуд – авторка 15 романів, трилогії, 10 збірок малої прози і 21 поетичної книги, 7 дитячих видань і низки творів nonfiction (Етвуд). Також вона широко відома у світі як активістка охорони природи та феміністка. Така широта естетичних уподобань насправді внутрішньо тісно структурована: у центрі більшості книжок М. Етвуд постає жінка у складних нелінійних зв'язках із соціальним та природним оточенням.

Неоднозначний погляд на світ і на місце жінки в ньому спричинили неослабний читацький інтерес до творів канадійки. Науково-рецептивний дискурс творчості М. Етвуд склали студії М. Воронцової, А. Воротнікової (Воротникова, 2013), Є. Гранкіної (Гранкіна, 2018), Є. Жаркової, Н. Овчаренко, І. Прохорової та ін. Однак роман «Пенелопіада» не привернув такої прискіпливої уваги дослідників, як «Оповідь служниці», хоча він репрезентує оригінальне художнє полотно. Саме з'ясування постмодерністських ознак поетики роману й визначає мету нашої розвідки.

Постмодернізм як провідне естетичне явище і стильовий напрям другої половини ХХ – початку ХХІ століття має низку домінуючих ознак: насамперед увага до міфу, архаїки, архетипів; співіснування кількох точок зору (нарративів); «діалог культур», поєднання елементів різних культур, філософських, релігійних поглядів; карнавалізація; ігровий стиль; співіснування / переплетення / взаємодія різних стилів оповіді; іронія як стилістичний та композиційний принцип; пародійність; суб'єктивність образу оповідача (Пахаренко, 2009, с. 259-260).

Однією з характерних ознак постмодерністської літератури є інтертекстуальність, «діалог культур», що становлять основу нового сюжету або визначають образну систему твору. У романі «Пенелопіада» (2005) спостерігаємо звертання М. Етвуд до найвідомішої діалогії давньогрецької літератури – Гомерових «Іліади» й «Одіссеї». Це зразки європейського героїчного епосу, створені на основі кіклических поем орієнтовно у VIII ст. до н. е. Вони описують криваву Троянську війну, що тривала понад десятиліття й завершилася падінням Трої. Для нас суттєвими є причини й наслідки цієї війни та роль Одіссея в ній.

Відомості про Одіссея зафіксовані в міфах, кіклических поемах та в Гомеровому епосі. Син Лаерта й Антиклеї, він був володарем невеличкого грецького острова Ітаки. Усесвітню славу й безсмертя йому принесли розум та винахідливість – саме тому Гомер шанобливо називає його «велемудрим», «богорівним», «витривалим», «богосвітлим» (Одіссея, 2002). Дід Одіссея з материнського боку, Автолик, зазнав сумнівної слави як «великий клятвoporушник і злодій» (Мифы, 2008, с. 746). За міфами, він був сином самого бога Гермеса. Тож Одіссеєм успадкував хитрість, завбачливість і практицизм своїх предків.

Під час десятилітньої Троянської війни він уповні розкрив ці риси характеру. Саме Одіссеєві спало на думку будівництво «троянського коня» – великої дерев'яної споруди, що подарували греки супротивникам. Попри всі застереження та благання пророчиці Кассандри про небезпечність подарунка, троянці розібрали частину зовнішньої стіни, аби завести його в місто. У середині споруди сховалися кілька десятків сміливців-греків, які вночі несподівано напали на троянців і розбили їх ущент. Загинули десятки жителів, зокрема й цар Пріам, а спартанський цар Менелай повернув собі невірну Єлену. Пророчиця Кассандра, як і десятки інших жінок, потрапила в полон і невдовзі загинула.

У міфах розповідається, що після падіння Трої Одіссеєм, нагороджений військовими обладунками Ахіллеса, був покараний богами й десять років не міг повернутися до рідної Ітаки (Мифы, 2008, с. 748). У другій епічній поемі Гомера докладно описані його численні пригоди: перебування в землях кіконів, лотофагів, кіклопів, де він пережив багато небезпечних пригод і втрачав своїх супутників. Одним із найбільш відомих епізодів епосу є осліплення Одіссеєм кровожерливого циклопа Поліфема. За цей учинок бог морів Посейдон покарав «хитромудрого» – наслав шторми, що перешкоджали його поверненню додому. Буря занесла невеличкий загін уцілілих греків на острів чарівниці Цирцеї, потім він побував у гостях у німфи Каліпсо. І лише царівна феаків Навсікая допомогла героєві повернутися в рідну Ітаку (Мифы, 2008, с. 746-749; Гомер, 2002).

Увесь цей час Одіссея вірно чекала його дружина Пенелопа. Вона мудро вела господарство, ростила сина Телемаха, який був немовлям, коли батько пішов під стіни Трої (Мифы, 2008, с. 795). Десять років тривала війна, але навіть після падіння міста він не повернувся. Відсутність Одіссея спонукала багатьох бідних, але гонористих юнаків змагатися за руку Пенелопи. Давньогрецький епос не приховує їхніх корисливих мотивів: юнаки суперничали за багате придане, оскільки вона була спартанською царівною, двоюрідною сестрою Єлени. Тож переможець одержував не лише землю Ітаки, але й частину золота Спарти. Телемах як син і спадкоємець зниклого Одіссея заважав женихам. Вони не зважувалися просто вбити його, тож всіляко провокували на конфлікт, аби влаштувати двобій із хлопчиком. Пенелопа і в цій непростій ситуації виявила неабияку мужність і терплячість, щоб уберегти єдиного сина від загибелі.

Численні женихи, а, за міфами, їх було більше сотні, довгі десять років бенкетували й розважались, руйнуючи добробут Ітаки. Прогодувати таку кількість небажаних гостей, терпіти їхнє зухвальство – це потребувало неабиякого терпіння й мудрості від господині. Вона хитрощами уникала повторного шлюбу: міфи розповідають, що жінка оголосила, що вибере собі чоловіка після того, як закінчить саван для старого Лаерта, свого свекра (Мифы,

2008, с. 795). Але все зіткане вдень Пенелопа разом зі служницями розпускала за ніч, тож її праця не просувалася ані на крок. І донині праця Пенелопи означає безкінечну роботу (Словник, 2006, с. 210).

Три роки цариці вдавалося обдурювати претендентів на її руку. Але обман розкрився через випадкове зізнання однієї зі служниць. Після викриття хитрощів женихи почали вимагати обрати когось із них. Пенелопа знову виявила розум і далекоглядність. Вона погодилася назвати майбутнього чоловіка, який переможе в незвичайному змаганні: треба було вистрелити з Одисеевого лука так, щоб стріла пройшла крізь дванадцять кілець, розміщених на руків'ях бойових сокир. Жоден із женихів не зміг навіть натягти тятиву цього лука (Словник, 2006, с. 210).

Саме в цей час повернувся Одисей і вчинив криваву розправу над негідниками, перебивши всіх з допомогою сина Телемаха й кількох вірних побратимів (Мифы, 2008; Гомер, 2002). На цьому оповідь про царя Итаки в Гомеровому героїчному епосі завершується. Про подальшу долю вірної Пенелопи ми дізнаємося з давньогрецьких міфів, хоча версії різняться. За однією з них, Телегон, позашлюбний син Одисея й Кірки (Цирцеї), випадково вбив свого батька й потім одружився з Пенелопою (Мифы, 2008, с. 795). Згідно з іншою версією, Пенелопу було вислано на батьківщину, у Спарту, де вона й померла (Мифы, 2008, с. 795).

Канадська письменниця М. Етвуд створює власний міф на основі античного та Гомерового епосу. Як прихильниця ідей фемінізму, вона в центр оповіді ставить жінку – нещасливу й вірну Пенелопу, яка чекала на свого коханого двадцять років. Письменниця будує оповідь від 1-ї особи, тобто вводить гетеродієгетичного наратора в екстрадієгетичній ситуації (за Ж. Женнетом). Причому в романі застосовано прийом ретроспективної композиції: душа покійної Пенелопи, подорожуючи стежками царства Аїда, подумки повертається в минуле й розповідає власну версію свого життя – від дитинства у Спарті до повернення Одисея після двадцяти років відсутності. Письменниця майстерно створює психологічну достовірність образу Пенелопи з допомогою відвертого, подеколи іронічного нарративу, який у кінці твору доповнений протоколом суду, тобто введенням іншого тексту як за стилістикою, так і за функціональністю.

Психологізм роману створюється завдяки майстерно поєднаним деталям: виклад подій відбувається в рецепції головної героїні, він доповнюється її висновками, іронічними зауваженнями, подеколи докорами невірному Одисееві. Тобто перед читачем розгортаються два часопросторові плани – план подій і план розповіді про ці події, віддалені хронологічно. Це накладає відбиток на саму оцінку описаного: Пенелопа стримано викладає факти, а потім емоційно коментує їх. Ось, наприклад, як подається в її інтерпретації дитинство: «Когда я была совсем еще крошкой, отец приказал бросить меня в море. При жизни я так не выяснила почему, но теперь подозреваю, что виной всему были слова оракула: жрица объявила, что я сотку отцу погребальное покрывало. Вот он, наверное, и решил, что если убьет меня вовремя, то соткать ему саван будет некому, а значит, он никогда не умрет. Ход рассуждений очевиден. И если так, то отец решил утопить меня, чтобы спастись самому, – вполне понятное побуждение. <...> Этим случаем – точнее, своей осведомленностью о нем – я и объясняю свою замкнутость и недоверие к людям» (пер. А. Блейз – С. Л.) (Етвуд, 2005, с. 6). Насправді Пенелопа ткати саван, але не батькові, а свекрові. Дитину, за переказами служниць, урятувала зграя качок. Після цього випадку Пенелопу почали називати качечкою.

Іронія – одна з найприкметніших рис естетики постмодернізму. Вона пронизує всі елементи роману. Ось, наприклад, спогади Пенелопи: «Можете себе представить, как мы с любящим отцом гуляем, держась за ручки, по краю обрыва, по берегу реки или по крепостной стене, а я только и думаю: вот сейчас он как сбросит меня вниз или размозжит голову камнем...» (Етвуд, 2005, с. 7–8). Взаємини з матір'ю були не кращі: «Если бы отец не велел меня утопить, она, пожалуй, и сама могла бы уронить меня в воду по рассеянности, а то и в порыве раздражения. Она ни на чем не могла сосредоточиться надолго и была невероятно капризна и переменчива» (Етвуд, 2005, с. 8).

Вихідна точка сюжету – знайомство п'ятнадцятилітньої дівчини з майбутнім чоловіком: «Серьезным претендентом на мою руку он не считался – по крайней мере среди прислуги» (Етвуд, 2005, с. 19). Одисей мав невеликі статки, бочкоподібні груди й короткі ноги. Тож він навряд чи зміг би перемогти в змаганнях із бігу, призом яких і була юна Пенелопа.

М. Етвуд іронічно пояснює вибір пари для спартанської царівни з точки зору античної людини, адже Спарта була заможним і впливовим полісом, а невеличкий острів Ітака аж ніяк не вирізнявся престижністю. Отже, шлюб між Пенелопою й Одиссеєм не можна розглядати, як рівний за статусом. Іронією сповнені слова головної героїні про її заручини: вона мала дістатися тому з претендентів, хто переможе в змаганнях. У цьому фрагменті сюжету відчутні звичаї родоплеменних взаємин, що свідчать про найдавніше походження цих міфів. Пізніше європейські родини добирали пари своїм нащадкам, орієнтуючись на родовитість або статки партнера. А у випадку з Пенелопою її долю визначив випадок, точніше хитрощі Одиссея, якому допоміг дядько Тіндарей, батько Єлени: «Он подмешал в вино других женихов какое-то зелье, от которого те стали вялыми, но не слишком, так что сами этого не заметили, а Одиссею дал снадобье с противоположным действием» (Етвуд, 2005, с. 22). Так, завдяки допінгу, правитель Ітаки став нареченим спартанської царівни.

Пенелопа добре розуміла, що визначальним для укладання шлюбу є зовсім не взаємне кохання – у творі іронічно говорить, що сексуальні стосунки між богами та смертними, а також між людьми були звичайним явищем, а от одруження мало зовсім інший сенс: «Замуж выходили, чтобы рожать детей, а дети были не для забавы. Дети были для передачи по наследству всяких полезных вещей. Царств, например, или богатых свадебных подарков, семейных историй и кровных распрей. Через детей заключались союзы; через детей карались обидчики» (Етвуд, 2005, с. 15); «Через брак жених приобретал богатство – золотые кубки, серебряные чаши, лошадей, одежды, оружие — весь этот хлам, который так высоко ценился, когда я была жива» (Етвуд, 2005, с. 16).

По-новому обіграна навіть невелика деталь, відображена у міфах: коли Пенелопа залишала рідний дім, від'їжджаючи в далеку Ітаку, батько Ікарій біг за колісницею та слізно просив дочку залишитися. А вона начебто мовчки прикрила обличчя покривалом, демонструючи покірність і вірність новому господареві – чоловікові. М. Етвуд іронічно коментує й це. За тогочасними звичаями, якщо в царській родині не було спадкоємця, то зять однієї із царівен залишався в родині дружини. Відповідно, її придане залишалося теж. Й устами Пенелопи письменниця стверджує, що батько плакав не за дочкою, а за добром, яке він утрачав.

Сімейне життя юної Пенелопи на новому місці не складалося: свекруха Антикля відверто незлюбила молоду невістку, а стара нянька Евріклея, яка виростила Одиссея й любила, як рідного сина, ревнувала молоду дружину до свого пестунчика, тим самим руйнуючи взаємини між подружжям, а після народження Телемаха стара перенесла всю надмірну опіку на царевича, відчуживши матір від сина. Після смерті єдиної служниці, яку молода цариця привезла зі Спарти, Пенелопа залишилася самотньою. Тотальна самотність героїні та постійна необхідність виживати є центральними мотивами твору. Якщо в далеких, сповнених небезпек і пригод мандрях Одиссея були хоча б друзі, то Пенелопа не мала нікого, кому можна було б довіряти.

У романі протиставлені два жіночі образи – Єлени, через яку почалася Троянська війна, і Пенелопи, крізь призму бачення якої ми дізнаємося про події. Ці жінки були двоюрідними сестрами, спартанськими царівнами, багатими й гарними. Якщо Єлена славилася на весь світ красою, якій заздрили навіть богині, то Пенелопа відзначалася насамперед розумом. Про це вона говорить із самоіронією: «Похоже, этим я и прославилась – тем, что была умницей. Этим да моим тканьем, а еще – супружеской верностью и благоразумием» (Етвуд, 2005, с. 13). Якщо в Гомеровому епосі Одиссей неодноразово уславляється як «велемудрий», то в романі М. Етвуд Пенелопа виявляє ніяк не меншу мудрість і далекоглядність. Їй стало розуму не сперечатися зі свекрами, не ворогувати з Евріклеєю, зуміти обійти пастки, розставлені численними женихами та вийти переможницею з майже безвихідного становища. Коли почалася Троянська війна, маленький син Одиссея був немовлям. Пенелопі довелося самотужки освоювати премудрості ведення хатнього господарства й управління царством загалом. За довгі роки відсутності чоловіка вона примножила його багатства, уміло керуючи обробкою не надто родючої землі Ітаки, займаючись скотарством.

Іронічно інтерпретовані численні пригоди Одиссея, що піднесено описані в Гомеровому епосі: «Другие мореходы приносили слухи и сплетни. Одиссей и его матросы напились допьяна в первом же порту, и команда взбунтовалась, рассказывали одни; нет,

возражали другие, они поели какого-то волшебного растения и лишились памяти, но Одиссей их спас, велел связать и перенести на корабль. Одиссей сразился с одноглазым циклопом-великаном, утверждали некоторые; да ничего подобного, возмущались другие, то был всего-навсего одноглазый хозяин какой-то таверны, а драка вышла из-за того, что ему отказались заплатить. Нескольких матросов сожрали людоеды, говорили одни; нет же, настаивали другие, то была обычная потасовка – всего лишь откушенные уши и расквашенные носы, да кое-кого под шумок пырнули кинжалом. Одиссей гостит у богини на зачарованном острове, повествовали одни; она превратила его матросов в свиней (проще простого, на мой взгляд), но затем вернула им прежний облик, ибо влюбилась в Одиссея и теперь потчует его неслыханными яствами, которые готовит собственными бессмертными ручками, а каждую ночь они предаются неистовым любовным утехам; все это выдумки, отмахивались другие, просто-напросто он заглянул в дорогой бордель и поразвлекся с хозяйкой» (Этвуд, 2005, с. 48-49); «Одиссей побывал в Стране Мертвых, где совещался с духами, говорили одни. Нет, он всего-навсего переночевал в какой-то старой мрачной пещере, полной летучих мышей, возражали другие. Он велел матросам запечатать уши воском, рассказывал кто-то, и так сумел проплыть мимо Сирен – полуптиц-полуженщин, что заманивали мореходов к себе на остров и пожирали; сам же Одиссей приказал привязать себя к мачте, чтобы слышать их неотразимое пение, но не поддастся соблазну прыгнуть за борт. Нет, утверждали другие, он всего лишь посетил публичный дом на Сицилии: тамошние куртизанки славятся своими музыкальными талантами и причудливыми нарядами из перьев» (Этвуд, 2005, с. 53-54). У цих уривках простежуємо алюзії на сюжет «Одіссеї» Гомера й водночас їх пародійно-іронічне стилістичне зниження. Коли в Ітаку прибули зухвальці-женихи, Пенелопа виявляла дива стриманості й розважливості, аби вберегти єдиного сина від смерті, адже він був ще надто малий, щоб стати царем. Устами одного із женихів Антіноя М. Етвуд висловлює справжнє цинічне ставлення до Пенелопи: «– Какой юноша откажется жениться на богатой и прославленной вдове?» (Этвуд, 2005, с. 60); «До Елены тебе, конечно, далеко, но уж с этим мы бы как-нибудь разобрались. Ночью все кошки серы. А то, что ты была старше нас лет на двадцать, – это даже к лучшему: ты умерла бы первой, а нет, так мы бы подсобили, и какая юная красавица-царевна не почла бы тогда за счастье осчастливить богатого вдовца?» (Этвуд, 2005, с. 61).

Розділи, присвячені рокам мовчазної боротьби Пенелопи за своє та синове життя, мають назви «Ненажерливі пащі», «Саван», «Женихи набивають черева», «Зловісні сни». Пенелопа змогла вижити в сумне десятиліття завдяки пораді своєї матері, яку та дала в день її весілля: «Будь как вода, – твердила я себе. – Не пытайся с ними бороться. Если они попробуют схватить тебя – просочись между пальцами. Ты не можешь их сломить – так обойди их!» (Этвуд, 2005, с. 64).

У романі «чоловічий» і «жіночий» світи протиставлено: у маскулітному просторі панує груба сила, а у фемініному – терпіння. Одиссей, як і всі чоловіки, воював, крутив численні романи, зраджував Пенелопу, заводив позашлюбних дітей. Міфи називають їх понад півтора десятки. А «жіночий світ» обмежувався палацом, де цариця ткала полотно, управляла служницями й багато плакала. Плач, сльози, загалом стихія води не лише відповідали міфологічним уявленням про жіночий початок, але й прямо пов'язувалась із тим, що Пенелопа – дочка наяди, тобто вода для неї є природною колицкою. Тому її і не зміг утопити полохливий батько. Зграйка качок, які врятували головну героїню, і дала їй прізвисько. Навіть ім'я Пенелопа, за однією з версій, означає «чирок» – різновид качок (Пенелопа). За іншою, – ім'я означає «пряха, ткаля» (Пенелопа).

Однією із центральних проблем роману є протиставлення краси зовнішньої (Єлена) і внутрішньої (Пенелопа). За соціальним статусом жінки були рівними, але за характерами – антиподами. Навіть у власному мовленні Пенелопа визнає неймовірну красу Єлени, порівнюючи її з білою лебедицею, а себе називає качечкою. Красуня зважилася на нечуваний для античного світу вчинок – будучи одруженою з грубуватим і недалеким Менелаєм, вона закохалася в Паріса й утекла з ним у Трою. Саме це й призвело до десятилітньої жорстокої війни. У романі М. Етвуд про кохання не йдеться – лише про хіть Єлени, її зверхність та зарозумілість. Пенелопа називає сестру «справжньою ганьбою»: «Я часто думала: если бы Елена не раздулась до такой степени от тщеславия, быть может, нам

и не пришлось бы претерпеть все эти страдания и скорби, которые она навлекла на нас своим себялюбием и безумной похотью» (Этвуд, 2005, с. 44). Саме Єлена зруйнувала Пенелопине щастя. Наприкінці твору героїні знову зустрічаються, уже в царстві мертвих.

Вірність Пенелопи не була поцінована й винагороджена чоловіком після його повернення. Навпаки – він убив не лише всіх до одного женихів, але й дванадцятьох юних служниць, яких Пенелопа ніжно називала гусочками, голубками, зоряночками. Дівчат виховувала змалечку сама Пенелопа. Це були рабині, але й вірні подруги цариці. Вони відзначалися зовнішньою красою, прекрасно співали. Служниці допомагали розпускати саван, що ткала Пенелопа. Потім цариця змусила їх шпигувати за нав'язливими женихами, вивідувати їхні плани. Нерідко дівчата ставали жертвами насилля, але залишалися вірними своїй правительці. Проте після розправи Одиссея над женихами відбулася жахлива трагедія: дванадцять служниць були страчені. Причому наказ віддав Телемах, із яким дівчата гралися ще в дитинстві. Пенелопа звинувачувала себе в тому, що не врятувала своїх улюблениць, але боялася переслідувань розпаленого кров'ю чоловіка, тому тужила потайки.

Віддаючи данину традиції давньогрецької трагедії, М. Етвуд уводить у текст кілька виступів хору служниць. Як і в античності, хор розповідає про важливі події (народження Телемаха), а в окремих піснях заспівувачкою стала Меланфо Ніжні Щічки. Карнавалізація як художній прийом постмодерністської літератури виявляється не лише в розмиванні соціальних меж між царицею й рабинями, але й у змішуванні різних стилів (художнього та офіційно-ділового, оскільки в текст уведено протокол судового засідання, на якому обвинувачення проти Одиссея висувують повішені служниці, а Пенелопа виступає свідком), різних часопросторових шарів: у романі згадуються як події трьохтисячолітньої давнини, так і сучасні реалії.

У жанровому аспекті оповідь Пенелопи поєднує ознаки мемуарної прози, героїчного епосу, пародії (на «Одіссею» Гомера в частині описів поствоєнних мандрів царя Ітаки). Роман має кільцеву композицію: дія відбувається в царстві Аїда, де Пенелопа має можливість зустрітися з усіма учасниками подій. У романі М. Етвуд підземне царство не диференційоване на місця для грішників і праведників, тому всі – і злочинці, і їхні жертви – перебувають разом. Дванадцять нещасних служниць утікають від Пенелопи, яка їх зрадила, не врятувала, і разом з ериніями вічно переслідують жорстокого Одиссея.

Душі померлих, за античними уявленнями, можуть повертатися на землю, випивши із річки забуття Лети. Цією нагодою неодноразово скористалися Єлена, яка продовжувала в різні епохи зваблювати чоловіків («Это от нее я узнала о мушках и солнечных зонтиках, отурнюрах и туфлях на высоких каблуках, о корсетах и бикини, об аэробике, пирсинге и липосакции. Потом Елена толкала речь о том, какой она была гадкой, какой фурор она произвела и скольких мужчин довела до ручки» (Этвуд, 2005, с. 116)) та Одиссей («Он побывал французским генералом и монгольским завоевателем, американским магнатом и охотником за головами на Борнео. Он побывал кинозвездой, изобретателем и рекламным агентом. Каждый раз все кончалось плохо: самоубийством или несчастным случаем, гибелью в битве или от рук наемного убийцы. И он снова возвращался ко мне» (Этвуд, 2005, с. 107)).

Символічними в тексті твору є квіти асфоделі, які зриває Пенелопа на початку й у кінці роману. За античними уявленнями, ці рослини є невід'ємним атрибутом царства Аїда й символізують сум, надію та безсмертя.

Роман завершується філософським підсумком, у якому авторка інтерпретує символічне число жертв жорстокості Одиссея із сучасної точки зору: «Что, если мы не просто двенадцать девушек, но двенадцать дев? Двенадцать лунных дев, спутниц Артемиды, девственной, но смертоносной богини луны? Что, если мы – ритуальные жертвы и посвященные жрицы богини: сперва мы исполнили свою роль в оргиастических обрядах, отдаваясь женихам, затем очистились, омывшись кровью принесенных в жертву мужчин (о, целые горы трупов! какие великие почести воздали нашей богине!), и вновь стали девственными, как вернула себе невинность сама Артемида, омывшись в ручье, окрашенном кровью Актеона? И что, если затем, повинувшись необходимости, мы добровольно принесли себя в жертву – исполнили обряд новолуния, с тем чтобы начался новый цикл и в небесах опять засеребрилась юная богиня-луна?» (Этвуд, 2005, с. 93-94); «С подобным

истолкованием нетрудно связать (простите нам невольный каламбур) корабельный канат, на котором нас повесили, ибо новорожденный месяц – это челн. А лук, сыгравший в этой истории столь заметную роль? Что это, как не изогнутый лук Артемиды – луны на исходе? Пущенная из него стрела пролетает через двенадцать – снова двенадцать! – колец. Через двенадцать петель на рукоятках боевых топоров – круглых, лунообразных петель! А само повешение? Человеку образованному смысл повешения более чем очевиден. Между небом и землей, связанные в единую цепь пуповиной корабельного каната – символом моря, повинующегося луне! О, сколько подсказок!» (Этвуд, 2005, с. 94). Як відомо, місяць у міфології пов'язаний із жіночим початком. У річному циклі набігає тринадцятий місяць, тож ще однією жертвою мала б стати цариця Пенелопа.

Ще один міфологічний зміст авторка роману розкриває в коментарі. Символіка пострілу крізь дванадцять кілець бойових сокир – цей учинок довів ідентифікацію Одиссея після повернення (як і шрам на носі, відомий няньці Евріклеї та Пенелопі, а також історія зі шлюбним ложем, один із стовпів якого був невикорчуваним деревом, що символізувало міцний зв'язок із землею й забезпечував щасливе майбутнє нащадкам царського роду). Ось як коментує ритуальний постріл М. Этвуд: «Далее, вышеупомянутые топоры, столь характерным образом не использовавшиеся как оружие в битве, последовавшей за состязанием (каковой факт не получил удовлетворительного объяснения за все три тысячи лет), суть не что иное, как ритуальные двойные топоры-лабрисы, связанные с минойским культом Богини-Матери. Эти топоры служили для отсечения головы царя по прошествии годичного срока его правления – тринадцати лунных месяцев! Но вот взбунтовавшийся царь берет за лук Богини и выпускает из него стрелу через кольца принадлежащих ей топоров, орудий жизни и смерти, дабы заявить о своем превосходстве над нею» (Этвуд, 2005, с. 95).

Насамкінець слід звернути увагу на архітектуру роману: він має присвяту родині авторки, два епіграфи з «Одіссеї» Гомера, з яких один торкається образу хитромудрого царя Итаки, а другий описує моторошну страту юних служниць. Вочевидь, М. Этвуд найбільше зачепила ця несправедливість, оскільки навіть у потойбіччі вони переслідують свого пана питанням, за що їх убили. У тексті міститься сім поетичних уривків, партій хору, що алюзійно відсилає читача до античної трагедії. І завершується твір примітками авторки, яка вказує на джерела, на які вона спиралася під час роботи над текстом та дає короткі коментарі до них.

Називаючи твір за іменем головної героїні, М. Этвуд знову вдається до прийому пародії, оскільки Пенелопа не здійснила жодних подвигів, як має бути в героїчному епосі. До того ж жінки в античності відігравали другорядну роль, тож їхніми іменами ніколи не називали твори.

Висновки. Роман М. Этвуд «Пенелопаіада» репрезентує яскравий зразок постмодерністської літератури. Нараторкою є головна героїня, яка ретроспективно розповідає про своє життя. У кінці твору додається друга нараторка – сама авторка, яка коментує все, що відбувається. У творі наявні характерні елементи постмодернізму: іронія, алюзії на античні міфи й гомерівський епос, умовний часопростір, переплетення елементів різних стилів. Відбувається смислове переакцентування: події подаються крізь призму бачення другорядного в першоджерелі персонажа. У Гомеровому епосі образ Пенелопі є символічним, допоміжним для виокремлення образу її чоловіка. Жіночий характер не деталізований, відсутні психологічна розробка образу й мотивація вчинків героїні. У романі М. Этвуд відбувається іронічне зниження славослів'я на честь Одиссея «велемудрого», натомість формується й розкривається повнокровний жіночий характер, у якому домінують такі риси, як далекоглядність, розважливність, мудрість, терплячість, стійкість. Тільки справжня любов до чоловіка допомогла Пенелопі витримати всі випробування, що випали на її долю, і пробачити Одиссея, продовжувати кохати його попри все.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Воротникова А. Э. Переосмысление мифа в романе М. Этвуд «Пенелопаіада». *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2013. № 6 (2). С. 251–255. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pereosmyslenie-mifa-v-romane-m-etvud-penelopaida> (дата обращения: 30.05.2021).
- Гомер. *Одіссея* / пер. із старогрецької, примітки, словник імен і назв Б. Тена ; передм. К. С. Забаріла. Харків : Фоліо, 2002. 574 с.

- Гранкина Е. В. Трансформация мифа о Пенелопе в аспекте гендерного анализа в романе Маргарет Этвуд «Пенелопиада». *Classical and contemporary literature: continuity and prospects of updating*. 2018.
URL: <https://elib.bspu.by/bitstream/doc/36479/1/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B8%D0%B0%20%D0%95.%20%D0%92..pdf> (дата обращения: 02.06.2021).
- Маргарет Этвуд. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Маргарет_Етвуд (дата звернення: 30.05.2021).
- Мифы народов мира / гл. ред. С. А. Токарев. Москва, 2008. 1147 с. URL: https://www.indostan.ru/biblioteka/knigi/2730/3412_1_o.pdf (дата обращения: 03.06.2021).
- Пахаренко В. І. Основи теорії літератури : монографія. Київ : Генеза, 2009. 296 с.
- Пенелопа. *Wikipedia*. URL: <https://ru.wikipedia.org/Пенелопа> (дата звернення: 30.05.2021).
- Словник античної мітології / упоряд. : І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2006. 312 с.
- Этвуд М. Пенелопиада / пер. с англ. А. Блейз. Москва : Открытый мир, 2006. 192 с.
URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=9810 (дата обращения: 25.05.2021).

SVITLANA LENSKA

POSTMODERN POETICS OF M. ATWOOD'S NOVEL "PENELOPIADA"

Margaret Atwood is one of the most famous modern English-language writers. She has won numerous literary awards, including the Booker Prize twice. Her novel "Penelopiada" (2005) did not attract the attention of researchers. Therefore, the purpose of this article is a detailed analysis of the main features of the poetics of the novel as a model of postmodern prose.

The source of inspiration for the writer were the ancient myths and heroic poems "Iliada" and "Odyssey" by Homer. In ancient texts, Penelope is a minor heroine. She was the wife of Odysseus, the King of Ithaca, who fought for ten years under the walls of Troy, and then travelled for another ten years. And all this time his wife has been waiting for him, so Penelope is a symbol of marital fidelity and patience.

Canadian author Margaret Atwood rethinks this image. Without disturbing the plot of the ancient epic, she psychologically motivates the actions of Penelope, shows the image of a lonely strong woman who is trying to survive in a cruel male world. This text reflects the feminist views of the author.

The article focuses on aspects of intertextuality, allusions, and creative dialogue with prototexts. The figurative structure of the novel, the semantic overemphasis of the images of Odysseus, Penelope and Elena, who fled to Troy, are analysed. The events of the Trojan War are considered from the point of view of a woman who was not directly affected by the hostilities, but whose life changed radically. Genre-compositional features of the novel are revealed. The originality of the narrative in the novel is clarified: the story is told on behalf of Penelope, which adds psychological credibility to the image. The article also notes the techniques of irony, parody, which represent the text as a model of postmodernism.

Key words: postmodern prose, myth, intertextuality, genre, narrative, Homeric epic, Margaret Atwood.

REFERENCES

- Atwood, M. Blejz, A. (Trans.). (2006). *Penelopiada [Penelopiada]*. Moskva: Otkrytyj. Retrieved from http://loveread.ec/view_global.php?id=9810 [in Russian].
- Grankina, E. V. (2018). Transformaciya mifa o Penelope v aspekte gendernogo analiza v romane Margaret Ehtvud «Penelopiada» [Transformation of the myth about Penelope in the aspect of gender analysis in the novel by Margaret Atwood "Penelopiada"]. *Classical and contemporary literature: continuity and prospects of updating*. Retrieved from <https://elib.bspu.by/bitstream/doc/36479/1/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%95.%20%D0%92.pdf> [in Russian].
- Homer. Ten, B. (Trans.). (2002). *Odisseia [Odyssey]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Kozovyk, I. Ya., & Ponomariv, O. D. (Comp.). (2006). *Slovnnyk antychnoi mitolohii [Dictionary of ancient mythology]*. Ternopil: Navchalna knyha-Bohdan [in Ukrainian].
- Margaret Atwood*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Маргарет_Етвуд [in Ukrainian].
- Pakharenko, V. I. (2009). *Osnovy teorii literatury [Fundamentals of literary theory]: monohrafiia*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Penelopa*. Retrieved from <https://ru.wikipedia.org/Пенелопа> [in Russian].
- Tokarev, S. A. (Ed.). (2008). *Mify narodov mira [Myths of the peoples of the world]*. Moskva. Retrieved from https://www.indostan.ru/biblioteka/knigi/2730/3412_1_o.pdf [in Russian].
- Vorotnikova, A. E. (2013). Pereosmyslenie mifa v romane M. Ehtvud «Penelopiada» [Rethinking the myth in the novel by M. Atwood "Penelopiada"]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo [Bulletin of the Nizhny Novgorod University N. I. Lobachevsky]*, 6 (2), 251-255. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/pereosmyslenie-mifa-v-romane-m-etvud-penelopiada> [in Russian].

Отримано 10.03.2021